

Agnieszka Bartoszewicz*

PÓŻNOŚREDNIOWIECZNY SZADEK I JEGO MIESZKAŃCY W ŚWIETLE ZAPISEK Z NAJSTARSZEJ KSIĘGI MIEJSKIEJ

Dzieje średniowiecznego Szadku nie doczekały się do tej pory gruntownej analizy, mimo że należy on do nielicznej grupy polskich miast mających stosunkowo dobrze zachowaną bazę źródłową z tego okresu¹. Szadkowska księga miejska z lat 1401–1502, przechowywana w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, może stanowić podstawę do różnorodnych badań nad społeczeństwem miejskim i trzeba żałować, że została do tej pory wykorzystana przez badaczy tylko w niewielkim stopniu i jedynie w charakterze materiału pomocniczego czy porównawczego². Księga liczy 697 stron formatu *in folio* i zawiera kilka tysięcy różnego rodzaju zapisek, sporządzonych na polecenie władz miejskich, zarówno urzędu radzieckiego, jak i sądu ławniczego. Najstarsza chronologicznie zapiska pochodzi z 1401 r., następna – z 1403 r. Obie dotyczą kar nałożonych przez rajców na

* Agnieszka Bartoszewicz, dr hab., jest pracownikiem Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego.

¹ Por. H. Samsonowicz, *Średniowieczne księgi sądowe małych miast w Polsce*, [w:] *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów*, Poznań 1997, s. 477 i n.

² Archiwum Główny Akt Dawnych, Akta miejskie szadkowskie, sygn. Szadek 1 (dalej: Szadek 1). Por. A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka w XV w. Magnifici et generosi*, Łódź 1998; też, *Kilka uwag o wójtostwie i wójtach w Szadku w średniowieczu*, „Biuletyn Szadkowski” 2005, t. 5, s. 31–45; A. Bartoszewicz, *Warta. Społeczeństwo miasta w II połowie XV i na początku XVI wieku*, Warszawa 1997; też, *Kobieta w małym mieście późnego średniowiecza (w świetle ksiąg miejskich Sieradza, Szadka, Warty i Łodzi)*, „Rocznik Łódzki” 1996, t. 43, s. 37–52; też, *Czas w małych miastach. Studium z dziejów kultury umysłowej późnośredniowiecznej Polski*, Warszawa 2003. Informacje o zawartości najstarszej księgi miejskiej szadkowskiej – ale bez aparatu naukowego – znajdują się w artykule R. Rosina *Miasta do 1572 r.*, [w:] *Szkie z dziejów Sieradzkiego*, pod red. J. Śmiałowskiego, Łódź 1977, s. 84–86. Ten sam autor korzystał także z kopii zapisów z interesującej nas księgi z lat 1442–1449, przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej, tenże, *Sukiennictwo w Łęczycy, Sieradzkim i Wieluńskim od XIII w. do lat siedemdziesiątych XVI w.*, „Rocznik Łódzki” 1958, t. 1, s. 242.

winnych zaproszenia ognia i pożaru miasta. Kilkadziesiąt innych wpisów pochodzi z pierwszych trzech dziesięcioleci XV w., bardziej systematyczne zapiski zachowały się od lat trzydziestych XX w.

Zapiski zachowane w rachunkach radzieckich³ i sposób prowadzenia księgi świadczą o tym, że szadkowska kancelaria miejska zatrudniała zawodowych pisarzy, z których dwóch – Piotra Woźnicę i Jana Chodakowskiego – znamy z imienia i nazwiska⁴. Poza tym możemy wyróżnić kilkadziesiąt innych rąk pisarskich. Wszystkie wykazują dobre – niekiedy doskonałe – opanowanie techniki pióra. Pisarze szadkowscy biegle posługiwali się językiem łacińskim, dzięki czemu nie tylko skrupulatnie uwzględniali w swoich zapiskach zwyczajowe elementy formularza, takie jak skład kolegium sędziowskiego, datacja, lista świadków, ale też dodawali od siebie rozmaite szczegóły: starannie opisywali położenie nieruchomości będących przedmiotem transakcji, podawali terminy spłat różnych zobowiązań itp. Lekturę źródła znacznie utrudnia wymieszanie zapisek pod względem chronologicznym, np. najstarsze zapiski znajdziemy dopiero na stronie 131. Jest to z jednej strony skutek metody pracy średniowiecznych pisarzy, którzy prowadzili zapiski w układzie rzeczowo-chronologicznym, z drugiej strony trzeba się w obecnym stanie księgi dopatrywać ingerencji dziewiętnastowiecznych archiwistów, którzy połączyli – raczej mechanicznie i bezmyślnie – składki akt radzieckich i ławniczych.

Klientela sądów miejskich była bardzo różnorodna. Funkcje notarialne, pełnione przez urzędy ławnicze i radzieckie, powodowały, że kontaktowali się z nimi liczni mieszkańcy miasta. Ci, którzy sprzedawali i kupowali nieruchomości, pożyczali pieniądze i spłacali pożyczki, popadali w konflikty z rodziną czy kontrahentami, poręczali różne transakcje czy występowali w roli świadków. Najczęściej przed urzędnikami pojawiali się najzamożniejsi i najbardziej aktywni mieszczanie, którzy regularnie uwierzytelniali różne transakcje aż po tę ostatnią – testament, który był często zarówno ostatnim rozliczeniem z partnerami w interesach, jak i rodzajem handlowego układu z Panem Bogiem.

³ Szadek 1, s. 107–108 (lata 1476–1480).

⁴ Tamże, s. 107 (1475 r.), 108 (1481 r.), 520, 527 (lata 1485–1486).

Przepisy prawa miejskiego magdeburgskiego – obowiązujące m. in. w Szadku – normowały czas pracy sądu ławniczego. Najważniejsze były posiedzenia, zwane rokami wielkimi gajonymi, wielkimi wiecami lub sądami wielkimi burgrabskimi, odbywające się trzy razy w roku, w obecności wszystkich członków władz miejskich. Artykuły prawa magdeburgskiego precyzyjnie określały terminy tych sądów, które powinny odbywać się 5 lutego (dzień św. Agaty), 26 czerwca (świętych Jana i Pawła) i 18 listopada (oktawa św. Marcina)⁵. Zapisy z szadkowskiej księgi miejskiej dowodzą jednak, że w Szadku wielkie wiece odbywały się w innych terminach: w pierwszej połowie stycznia – po święcie Trzech Króli, w kwietniu – po Niedzieli Przewodniej oraz w połowie października – po dniu św. Jadwigi. W podobnych terminach obradowały sądy wielkie w sąsiednich miastach, Sieradzu i Warcie⁶. Świadczy to o pewnej odrębności ustrojowej tych miast, niebudzącej jednak szczególnego zdziwienia. Poza artykułami prawa niemieckiego, ustrój każdego miasta normowały dziesiątki różnych ustaleń, pisanych i niepisanych, przy czym miała rolę odgrywały pouczenia i wzory prawne zaczerpnięte z sąsiednich ośrodków⁷. W księdze szadkowskiej zachowało się m.in. pouczenie prawne, otrzymane z Kalisza, dotyczące toku postępowania sądów ławniczych, zapisane przez pisarza miejskiego *pro memoria meliori*⁸.

Poza rokami wielkimi gajonymi, prawo magdeburgskie przewidywało posiedzenia sądowe zwyczajne, niższej rangi, zwane też sądami powieśnymi lub wyłożonymi. W tym wypadku do utworzenia kolegium sądowego wystarczała obecność wójta sądowego (podwójciego) i dwóch ławników. Zgodnie z przepisami powinny one odbywać się co dwa tygodnie w trzech cyklach rocznie: od pierwszego piątku po święcie Trzech Króli do Niedzieli Starozapustnej (dziewiąta niedziela przed Wielkanocą), od piątku po Niedzieli Przewodniej (pierwsza niedziela po Wielkanocy) do

⁵ B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego w Koronie Polskiej*, Warszawa 1953, s. 63; A. Bartoszewicz, *Czas w małych miastach...*, s. 220 i n.

⁶ A. Bartoszewicz, *Czas w małych miastach ...*, s. 222.

⁷ Por. W. Maisel, *Prawo magdeburgskie miasta Pleszewa*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1963, t. 8, s. 67–82.

⁸ Szadek 1, s. 198 (b.d.).

Niedzieli Krzyżowej (piąta niedziela po Wielkanocy) i od piątku po Bożym Ciele do początku Adwentu. W mniejszych miastach często jednak robiono jeszcze dodatkową przerwę w okresie od św. Małgorzaty (13 lipca) do św. Bartłomieja (24 sierpnia) lub nawet św. Michała (29 września), kiedy to ze względu na nasilenie prac polowych malało zainteresowanie usługami sądu ławniczego. Tak też było i w Szadku, gdzie najwięcej spraw załatwiano w styczniu lutym, kwietniu, maju, październiku i listopadzie. Zmniejszoną aktywność sądu ławniczego obserwujemy w marcu, czerwcu i lipcu, natomiast w sierpniu, wrześniu i grudniu malała ona do zera⁹.

Wśród zapisek, sporządzonych przez szadkowski urząd ławniczy, dominują transakcje kupna-sprzedaży nieruchomości. W aktach z lat 1480–1492 prawie połowa wpisów dotyczy handlu domami, ziemią uprawną, ogrodami, zabudowaniami gospodarczymi. Drugą pod względem liczebności grupę spraw stanowią zapisy, związane z obrotem pieniędzmi, pożyczki i pokwitowania spłat zaciągniętych długów (20%). Znaczna liczba wpisów dotyczy różnego rodzaju podziałów majątkowych i związanych z tym spłat (15%) oraz zapisów wienno-posagowych (2%). Ponadto wśród zapisek ławniczych możemy znaleźć testamenty i akty różnego rodzaju darowizn, poręczenia oraz wyroki wydawane przez ławników i sądy wyższej instancji, m.in. przez Wojciecha z Dobrzelina, kasztelana brzezińskiego i starostę sieradzkiego¹⁰.

W przeciwieństwie do ławników, rajcy urzędowali przez cały rok – dlatego też w okresach przerw w działalności sądu ławniczego rada pełniła funkcje notarialne i uwierzytelniała rozmaite transakcje. Podstawowym obowiązkiem rajców było zarządzanie miastem, troska o porządek i bezpieczeństwo, karanie naruszających przepisy, nadzór nad miejskimi finansami i archiwum. Do ich powinności należała też opieka na wdowami

⁹ A. Bartoszewicz, *Czas w małych miastach...*, s. 317.

¹⁰ Szadek 1, s. 509 (1484 r.), 525, 527 (1486 r.). O Wojciechu z Dobrzelina: *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, t. 2, z. 1: *Urzednicy lęczyccy, sieradzcy i wieluniacy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bieniak i A. Szymczakowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 37.

i sierotami oraz piecza nad kościołem parafialnym i szpitalem. Dlatego wśród zapisek szadkowskiego urzędu radzieckiego, oprócz wpisów o charakterze notarialnym, znajdujemy liczne wyroki czy notatki, dotyczące inwestowania przez rajców powierzonych im pieniędzy, należących do sierot. Najciekawszy materiał źródłowy stanowią jednak rachunki miejskie – rozliczenia pobieranych przez władze miejskie czynszów od nieruchomości, wypłaty dla najemnych pracowników, informacje o zapłaceniu w 1464 r. podatku na wyprawę wojenną¹¹.

Zapiski, sporządzone w miejskiej kancelarii pozwalają nam zrekonstruować wiele elementów życia mieszkańców późnośredniowiecznego Szadku, ich kultury materialnej i umysłowej. Dzięki nim możemy poznać zasady funkcjonowania i skład władz miejskich – rady i ławy. Na przykład w 1449 r. szadkowski sąd ławniczy stanowili: podwójci Mikołaj Kniat i siedmiu ławników: Stanisław Żelazny, Piotr Ogonek, Grzegorz Pirzyna, Jan Cichostap, Jan Soczewa, Mikołaj Górny i Jan Szymek. Rok później temu samemu składowi sędziowskiemu przewodniczył wójt Waclaw¹². W posiedzeniach sądów ławniczych brali udział także członkowie rady miejskiej, czyli burmistrz Jan Piskorz i rajcy: Mikołaj Michta, Mikołaj Spierz, Mikołaj Janota i Maciej Podbysz¹³. Na początku 1454 r. wójtem był Klemens, burmistrzem – Panek, a rajcami: Benedykt Bakalarz, Maciej Wospyrka, Mikuta i Ogonek. Obowiązki ławników powierzono: Maciejowi Farze, Tworzydłe, Pisce i Szulakowi¹⁴. W posiedzeniach sądów ławniczych, ale tylko tych wyższej rangi, brali także udział rządzący szadkowscy: Jakub z Krokocic i Stanisław Psurski¹⁵.

Klientami sądów miejskich byli nie tylko mieszczanie, spotykali się tu przedstawiciele wszystkich stanów¹⁶. Przed sądami

¹¹ Szadek 1, s. 98 i n.

¹² Czyli Waclaw Rosiejowski, por. A. Szymczakowa, *Kilka uwag o wójtostwie...*, s. 37–38.

¹³ Szadek 1, s. 84 (1449 r.), 87 (1450 r.). Wspólne posiedzenia sądowe odbywały się w Szadku regularnie: tamże, s. 93 (1450 r.), 94, 98, 99, 100 (1451 r.).

¹⁴ Tamże, s. 118 (1454 r.).

¹⁵ Tamże, s. 114 (1453 r.), 487 (1483 r.).

¹⁶ Por. T. Jurek, *Mikrokosmos prowincjonalny. Nad najstarszą księgą miejską Ponieca z przełomu XV i XVI wieku*, [w:] *Aetas media, aetas moderna. Studia*

szadkowskimi stawiali się zatem duchowni: pleban szadkowski, Andrzej, uwierzytlnił wpisem do księgi ławniczej sprzedaż domu, wikary z Męki, Jan – kupno części działki w Szadku, wikary szadkowski, Maciej – zamianę domów dokonaną z mieszczaninem Piotrem Smoliwąsem. Kleryk Mikołaj dokonał w obecności ławników rozliczeń finansowych ze swoją matką, Agnieszką Czubatczyną i ojczymem Jakubem Czubatką¹⁷. Wśród wzmiankowanych w księdze właścicieli miejskich nieruchomości znajdowali się przedstawiciele stanu szlacheckiego, m. in. Mikołaj z Łobudzie, Andrzej Sędzicki, Katarzyna Zygierska z Choszczewa, Jan Dobruchowski, Jan Tarnowski z Boczek i Tomasz Cieszkowski¹⁸. Zapiski sądowe miejskie – podobnie jak sądów ziemskich – są doskonałym źródłem do prowadzenia badań nad zjawiskiem przenikania stanów¹⁹, także ze względu na zawarte w nich informacje o małżeństwach mieszczańsko-szlacheckich i mieszczańsko-chłopskich. Dzięki temu wiemy, że siostra szlachcica Stanisława, dworzanina sędziego sieradzkiego²⁰, poślubiła mieszczanina szadkowskiego, Mikołaja Caganka. Żony szlachcianki mieli także mieszczanie Jan Czech, Kliszo i Jakub Rynka²¹. Z kolei szlachcic, wójt szadkowski Jakub Magnuski²², był żonaty z mieszczką; żonę, pochodzącą ze stanu mieszczańskiego, miał także wójt z Luboli, Piotr²³. Równie pokaźna jest liczba kmieci, występujących przed szadkowskimi urzędnikami. Badania tego rodzaju zapisek pomagają zatem poznać zasięg kontaktów mieszczan szadkowskich. Ze wstępnej analizy wynika, że więzi

ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin, Warszawa 2000, s. 55 i n.

¹⁷ Szadek 1, s. 85v. (1449 r.), 469 (1480 r.), 473 (1481 r.), 486 (1482 r.), 524 (1486 r.), 543 (1487 r.).

¹⁸ Tamże, s. 106 (1452 r.), 111 (1453 r.), 491 (1483 r.), 534 (1486 r.), 550 (1487 r.), 569 (1489 r.). O Zygierskich z Choszczewa herbu Łada: A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka w XV w. ...*, s. 200–201.

¹⁹ Por. J. Wiesiołowski, *Szlachta w mieście. Przemieszczanie się i migracje szlachty między miastem a wsią w Polsce XV wieku*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1980, t. 14, s. 59 i n.

²⁰ Piotra z Widawy, *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej ...*, s. 124.

²¹ Szadek 1, s. 96 (1451 r.), 117 (1430 r.), 479 (1481 r.), 536 (1486 r.).

²² Więcej o Jakubie Magnuskim: A. Szymczakowa, *Kilka uwag o wójtostwie ...*, s. 40 i n.

²³ Szadek 1, s. 117 (1453 r.) 525 (1486 r.)

gospodarcze łączyły ich najczęściej z mieszczanami z Ostrzeszowa, Łaska, Warty, Widawy i Lutomińska²⁴ oraz z mieszkańcami wsi – najczęściej tych należących do szadkowskiej parafii – Prusinowic, Woli Rzepiszowskiej, Przatowa, Grzybowa, Kromolina, oraz miejscowości położonych w sąsiednich parafiach, na terenie szadkowskiego powiatu sądowego – Młodawina, Dobruchowa, Stęszyc, Zygr, Krzucza, Krobanowa, Luboli, Ldzania, Wrzeszczewic, Brodni, Rudnik, a także z Ossowej czy Luboli w powiecie sieradzkim oraz Grabii w powiecie brzezińskim²⁵. Czytając zapiski, sporządzone przez szadkowskich pisarzy, możemy też śledzić ruchy migracyjne między Szadkiem a jego wiejskim zapleczem lub różnymi ośrodkami miejskimi. Domy w mieście i pola uprawne kupowali od mieszczan szadkowskich m. in. przybysze z Kotlin, Wielkiej Wsi (parafia szadkowska), Wiewiórczyna, Brodni, Stęszyc, Krzucza, Gajewnik, Borzyszewic, Bogucic, Dobruchowa, Osmolina, Woli Krokockiej (powiat szadkowski)²⁶. Niekiedy przed sądem miejskim występowali ludzie, będący w trakcie zmiany miejsca zamieszkania, tak jak Piotr Żóraw „mieszczanin z Łaska i Szadka”²⁷. O zasięgu i natężeniu ruchów migracyjnych możemy też wnioskować na podstawie wzmianek o krewnych czy powinowatych mieszczan szadkowskich, mieszkających m.in. w Warcie (najczęściej), Sieradzu, Łęczycy, Lutomińsku oraz Poznaniu²⁸ i wsiach np. w Kobylej (parafia szadkowska) czy Krobanowie, Woli Krokockiej, Zagórzycach, Buczku, leżących na terenie powiatu szadkowskiego²⁹.

²⁴ Tamże, s. 84 (1449 r.); 88–90 (1450 r.), 106 (1452 r.), 507 (1484 r.).

²⁵ Tamże, s. 84–85 (1449 r.), 90, 92–93 (1450 r.), 96, 99 (1451 r.), 101–102, 104, 106 (1452 r.), 110, 112 (1453 r.), 470 (1480 r.), 488 (1483 r.), 504, 506, 509, 511 (1484 r.), 512–513 (1485 r.).

²⁶ Tamże, s. 104, 108–109 (1452 r.), 110, 112–115, 117 (1453 r.), 484 (1482 r.), 487 (1483 r.), 500, 504 (1484 r.).

²⁷ *Oppidanus de Lasko et de Schadek*, tamże, s. 84 (1449 r.).

²⁸ Tamże, s. 86 (1449 r.), 111, 118 (1453 r.), 478 (1481 r.), 499 (1483 r.), 507, 511 (1484 r.), 555 (1488 r.), 576 (1490 r.); por. też A. Bartoszewicz, *Warta* ..., s. 29 i n.

²⁹ Szadek 1, s. 99 (1451 r.), 107–109 (1452 r.), 110, 112, 113 (1453 r.), 497 (1483 r.), 501 (1484 r.), 514 (1485 r.); więcej na temat małżeństw i związanych z tym ruchów migracyjnych: A. Bartoszewicz, *Kobieta w małym mieście* ..., s. 44 i n.

Zapiski w księdze miejskiej pozwalają także poszerzyć, czasami zweryfikować dotychczasową wiedzę o szadkowskich rzemieślnikach³⁰, poznać ich imiona, nazwiska, stan rodzinny i majątkowy. Na przykład w zapiskach z połowy XV w. są wzmiankowani szewcy: Piotr, Mikołaj, Wit, Stanisław Kuchowicz i Jan, kowale: Mikołaj, Błażej, Marcin Okrasza, Piotr Polegała, kołodziej Jan, woźnica Marcin, kuśnierze: Piotr, Jan, Stanisław³¹, oraz sukiennik Michał, pełniący urząd rajcy. Inny sukiennik, Tomasz, był rajcą w latach trzydziestych XV w., co dowodzi znacznej roli tego rzemiosła w życiu gospodarczym Szadku³². Potwierdzają to także inne zapisy, np. dotyczący sprzedaży przez mieszczanina Stanisława Dzieliwieprza 2 składów pola za 3 grzywny gotówką i 9 postawów sukna szadkowskiego wartości 6 grzywien³³. Równie ważne byłoby zebranie występujących w szadkowskiej księdze wzmianek o cechach – krawców, sukienników, szewców, kuśnierzy czy prasolów.

Księgi miejskie mogą stanowić cenne źródło do badań nad mentalnością i religijnością mieszkańców miast. Topografię kościelną Szadku tworzyły kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Jakuba (w księdze określany jako kościół św. Jakuba³⁴), kaplica św. Idziego³⁵ oraz szpital pod wezwaniem Ducha Świętego. Organizacją życia religijnego mieszkańców parafii szadkowskiej zajmowało się bractwo pod wezwaniem NMP, którego kapelan mieszkał w domu, wybudowanym na tyłach szpitala koło cmentarza Bożego Ciała³⁶.

³⁰ Por. R. Rosin, *Miasta ...*, s. 84–85; T. Marszał, *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995, s. 20 i n.

³¹ Szadek 1, s. 85–86 (1449 r.), 88 (1450 r.), 98 (1451 r.), 104, 106, 107 (1452 r.), 110, 113, 115 (1453 r.).

³² Tamże, s. 99 (1451 r.), 119 (lata 1431–1432; do tych informacji nie dotarł R. Rosin (*Sukiennictwo w Łęczycy ...*, s. 242).

³³ Szadek 1, s. 425 (1502 r.).

³⁴ Tamże, s. 598 (1488 r.).

³⁵ J. Łaski, *Liber beneficiorum Archiepiscopii Gnieźnieńskiego*, t. 1, Gniezno 1880, s. 439 i n. Przeprowadzając sondażową kwerendę w księdze Szadkowskiej, nie znalazłam wzmianek o kaplicy św. Idziego.

³⁶ Do wybudowania takiego domku w 1457 r. zobowiązał się rajca Benedykt Bakalarz, Szadek 1, s. 538. O roli bractw parafialnych i maryjnych: H. Zaremska, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie. Studium form społecznych życia religijnego*, Wrocław 1977, s. 44 i n., s. 115 i n.; E. Wiśniowski, *Bractwa religijne*

Testamenty mieszczan szadkowskich³⁷, a także zapiski, sporządzone na polecenie rajców sprawujących pieczę nad finansami miejskich instytucji kościelnych, pokazują nam rozmiary mieszczkańskiej ofiarności. Mieszczanin Jan Spierz zapisał kościołowi parafialnemu dwa składy pola, inny mieszkaniec Szadku, Jan Siwek, zobowiązał żonę, aby po jego śmierci wypłaciła jedną grzywnę na rzecz kościoła parafialnego i drugą przeznaczyła na odprawienie mszy za jego duszę³⁸. Jan Soczewa zapisał kościołowi skład pola, który od wotyków kościelnych odkupiła wdowa wraz z drugim mężem, Janem szewcem³⁹. Wawrzyniec Szczudlik połowę domu zapisał żonie, a drugą podarował kościołowi. Dzięki ofiarności mieszczan szadkowskich majątek szpitala w latach sześćdziesiątych XV w. składał się z pięciu składów pola, dwóch ogrodów, łąki i domu, którego wynajem przynosił dochód w wysokości 17 groszy rocznie⁴⁰.

Badacze dziejów kultury umysłowej mieszczan polskich na ogół wiele uwagi poświęcają istniejącym w miastach ośrodkom życia intelektualnego – kancelarii i szkole parafialnej. Dzieje szadkowskiej kancelarii miejskiej czekają na cierpliwego badacza, który wnikliwie zanalizuje zachowaną bazę źródłową. Jeszcze trudniejszym zadaniem jest odtworzenie losów szkoły parafialnej, jednak na podstawie zachowanych zapisek sądów miejskich można spróbować przynajmniej odtworzyć listę jej rektorów, na której znaleźliby się na pewno Jakub z Warty (rektor szkoły przed 1451 r.), Jan z Pratkowa (1451 r.) i Maciej syn Jana Siodły (1481 r.)⁴¹. O efektach pracy szkoły parafialnej świadczy duża liczba studentów Akademii Krakowskiej,

na ziemiach polskich w średniowieczu, „Roczniki Humanistyczne” 1969, t. 17, z. 2, s. 51–81. O bractwie parafialnym NMP w Warcie – A. Bartoszewicz, *Warta ...*, s. 164 i n.

³⁷ Pełna charakterystyka mieszczkańskich testamentów i informacja o dotychczasowej literaturze przedmiotu: A. Bartoszewicz, *Czas w małych miastach ...*, s. 270 i n.

³⁸ Szadek 1, k. 105, 106 (1452 r.).

³⁹ Tamże, s. 107 (1452 r.).

⁴⁰ Tamże, s. 101.

⁴¹ Tamże, s. 94, 98 (1451 r.), 476 (1481 r.).

pochodzących z Szadku, większa niż z Sieradza czy Warty⁴². Zwrócić trzeba też uwagę na rolę, jaką przedstawiciele ówczesnej inteligencji odgrywali w życiu miasta i wysoki poziom wykształcenia niektórych urzędników miejskich. Burmistrz Jan Chodakowski wcześniej pełnił obowiązki pisarza miejskiego, podobnie rajca Piotr Woźnica. Dobrze – bardzo dobrze – wykształcony był rajca Benedykt Bakalarz, o czym świadczy nie tylko jego przydomek, ale – przede wszystkim – dokonane przez niego wpisy w księdze miejskiej, być może jest on tożsamy z Benedyktem, synem Marcina z Szadku, wpisanym do metryki Akademii Krakowskiej w 1430 r. i wypromowanym na Wydziale Sztuk cztery lata później⁴³. Przeglądając spisy studiujących w Krakowie, możemy znaleźć jeszcze jedno nazwisko występujące w księdze – Stanisława Chodakowskiego, syna wspomnianego wyżej pisarza i burmistrza szadkowskiego, Jana⁴⁴. Większość krakowskich studentów została opisana tylko poprzez podanie imienia, imienia ojca i miejsca pochodzenia. Trudno jest zatem zidentyfikować wywodzących się z Szadku studentów, aczkolwiek możemy snuć hipotezy i zastanawiać się np., czy przybyły do Krakowa w 1475 r. Maciej, syn Jana z Szadku to późniejszy rektor szkoły parafialnej Maciej, syn Jana Siodły⁴⁵.

Na podstawie analizy ksiąg miejskich możemy też prowadzić badania nad podstawowymi kategoriami kultury

⁴² A. Bartoszewicz, *Warta ...*, s. 35. Pokażna jest także liczba bakalarzy i magistrów wywodzących się z Szadku, *Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*, wyd. A. Gąsiorowski, przy współpracy T. Jurka, I Skierskiej i W. Swobody, Kraków 2000, *passim*. Z Szadku wywodziło się także kilku uczonych uniwersyteckich i dyplomatów, por. T. Marszał, *Szadek ...*, s. 26.

⁴³ Szadek 1, s. 107 (1475 r.), 108 (1481 r.), 520, 527 (lata 1485-1486), 538 (1457); *Indeks studentów Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1400-1500*, oprac. J. Zathę i J. Reychan, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974, s. 31; *Księga promocji ...*, s. 29. Notabene dziekanem Wydziału Sztuk był wówczas magister Jan z Szadku.

⁴⁴ *Indeks studentów ...*, s. 46 (1497 r.).

⁴⁵ Tamże, s. 191; Szadek 1, s. 476.

– czasem i przestrzenią⁴⁶. Zapiski w księdze szadkowskiej pokazują m. in. najważniejsze dla mieszkańców miasta punkty czasowe. Klienci sądów miejskich musieli rozumieć zanotowane przez pisarza terminy płatności różnych zobowiązań kredytowych, czynszów itp. Tak samo musiało być dla nich jasne, kiedy odbędzie się posiedzenie sądowe, na które powinni się stawić. Zlekceważenie tych dat groziło poważnymi konsekwencjami – karą pieniężną, utratą praw miejskich, więzieniem, ekskomuniką. W Szadku określano różnorakie terminy, najczęściej odwołując się do dnia św. Jakuba (występuje w 33% badanych zapisek), świętych Szymona i Judy (13%) oraz do Bożego Narodzenia (17%) i Wielkanocy (13%). Poza tym istotnymi punktami czasowymi dla szadkowskich byli dni Wszystkich Świętych, św. Bartłomieja, św. Michała, Zielone Świąta, św. Jana Chrzciciela, św. Marcina, św. Mikołaja i Zapusty. Popularność tych terminów możemy wytłumaczyć bez większych problemów: Boże Narodzenie i Wielkanoc były i są najważniejszymi świętami kalendarza kościelnego⁴⁷. Dni św. Bartłomieja (koniec żniw) i św. Michała (koniec jesiennych zasiewów) stanowiły istotne punkty w kalendarzu rolniczym, także szadkowskich mieszczan rolników. Także Zielone Świąta, Zapusty i dzień św. Jana Chrzciciela wiązały się z licznymi obrzędami ludowymi, ponadto właśnie wtedy w Szadku mieszczanie płacili doroczny czynsz, podobne znaczenie miał dzień św. Marcina, kiedy to płacono czynsz od domów⁴⁸. Nie

⁴⁶ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrobiorowej*, Wrocław 1986; H. Samsonowicz, *Horyzonty przestrzenne małego miasta. Kontakty Brześcia Kujawskiego w XV w.*, w: *Cracovia – Polonia – Europa*, Kraków 1995, s. 355 i n.; G. Myśliwski, *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni (Mazowsze od XII do poł. XVI w.)*, Warszawa 1999; A. Bartoszewicz, *Czas w małych miastach ...*

⁴⁷ A. Bartoszewicz, *Czas w małych miastach ...*, s. 159 i n. Ponadto na Boże Narodzenie mieszczanie szadkowscy mieli obowiązek dostarczania drewna na potrzeby kościoła, J. Łaski, *Liber beneficiorum ...*, t. 1, s. 441.

⁴⁸ Rozliczenia czynszu świętojańskiego: Szadek 1, s. 119 (lata 1432–1433), 158 (1449 r.), 109 (lata 1484–1485). Czynsz świętojański płacono w Szadku także w następnych stuleciach *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565*, cz. II, wyd. A. Tomczak, Bydgoszcz 1963, s. 47; *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1628–1632*, cz. II, wyd. Z. Guldon, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 51.

tylko religijne znaczenie miały też dla mieszczan szadkowskich dni św. Jakuba i świętych Szymona i Judy, kiedy odbywały się w mieście jarmarki. Częste ustalanie właśnie na te dni różnych terminów płatności świadczy o popularności i dobrej kondycji szadkowskich targów dorocznych. W podobny sposób możemy także wytłumaczyć występowanie w szadkowskiej księdze terminu Wszystkich Świętych, czyli jarmarku sieradzkiego, i św. Mikołaja – odpustu w kościele parafialnym w Warcie, poprzedzającego rozpoczęcie targu dorocznego.

Na podstawie zapisek, zanotowanych w księdze miejskiej możemy nie tylko odtworzyć układ przestrzenny średniowiecznego Szadku, ale także zastanowić się nad jego obrazem, funkcjonującym w świadomości mieszkańców miasta⁴⁹. Jedno z najważniejszych miejsc w przestrzeni miejskiej stanowił rynek – główny plac miasta, miejsce handlu, spotkań, uroczystości i zabaw, a także miejsce kaźni. Domy stojące przy rynku, należały do najdroższych w mieście, na ogół były własnością najbogatszych mieszczan i szlachty. Szczególny status miał ratusz, znajdujący się w rynku – „miejsce władzy”, siedziba rady miejskiej, miejsce obrad sądów radzieckich i ławniczych. Tu mieścił się skarbiec miejski i archiwum, a w podziemiach czy wieży – więzienie, w tym miejscu ogłaszano rozporządzenia władcy i miejskie wilkierze. Często w ratuszach znajdowała się waga, tak samo kramy i piwnica, gdzie sprzedawano piwo czy wino. W Szadku ratusz zbudowano stosunkowo wcześniej – istniał już na początku lat trzydziestych XV w.⁵⁰, co dobrze świadczy o zamożności miasta i zapobiegliwości jego włodarzy.

W księdze miejskiej znajdujemy wzmianki o ulicach, które swoje nazwy zawdzięczają gałęziom rzemiosła: Sukienniczej i Szewskiej. O nazwach innych ulic decydował kierunek, w którym prowadziły drogi, będące ich przedłużeniem – tak było w wypadku ulic: Przatowskiej, Wilamowskiej, Prusinowskiej czy Widawskiej. Konkretnym punktom topograficznym swoje nazwy zawdzięczały także ulice: Kościelna, Rzeczna, Łazienna (Łaziebna) czy

⁴⁹ Próbę odtworzenia ogólnych zarysów układu przestrzennego Szadku – głównie na podstawie dziewiętnastowiecznych planów miasta – podjął R. Rosin (*Miasta ...*, s. 85–86).

⁵⁰ Szadek 1, s. 119 (1432 r.).

Cegielna⁵¹. Wśród innych punktów topograficznych w zapiskach w księdze miejskiej występuje jeszcze dwór, szkoła – mająca własną siedzibę – i szpital⁵². Spotykamy tu także różne określenia przestrzeni znajdującej się poza granicami miasta, ponieważ mieszczanie szadkowscy mieli domy i pola uprawne „na Porzeczcu”, „pod Przatowem”, „pod Prusinowicami” czy „przy drodze prowadzącej do Krokocic”⁵³.

Zapiski w księgach sądowych i zanotowane w nich pojedyncze wyrazy – rzadziej zdania – w języku polskim pozwalają poznać codzienną mowę ówczesnych ludzi. Księga szadkowska była prowadzona wyłącznie przez – powtórzmy to – bardzo dobrze wykształconych pisarzy, którzy nie musieli swej kulawej łaciny sztukować wyrażeniami w rodzimym języku. Stąd słowa polskie nie są liczne, ale znajdziemy tu: *dotalicium vulgariter poszag, coram communitate alias przed gminem, in redditum alias wplath, in posticu alias do brozdy, tres sulcos agri alias zagony, duas bicampicas alias sklady agri*⁵⁴. Jeszcze wdzięczniejszy materiał badawczy stanowią nazwiska wielu szadkowian, wśród których byli m. in.: Małgorzata Suchopiątkowa, Michał Pieczymucha, Jan Wiegijan, Mikołaj Niewstał, Paweł Mleczek, Jakub Przeor, Jan Czech, Maciej Krogulec, Marcin Niezgodą, Jakub Szwagier, Marcin Ząbek, Piotr Smoliwąs, Stanisław Cichostap, Marcin Pasikur i jego żona Jadwiga Pasikurka (albo Pasikurowa), Jakub Lisigęba, Mikołaj Kolibabka, Jan Objadło, Mikołaj Czystopłowy, Wojciech Chudy oraz Agnieszka Gruba i jej syn Stanisław Grubowicz⁵⁵.

Szadkowska księga miejska pokazuje społeczny mikrokosmos całej okolicy, możemy na jej podstawie odtworzyć

⁵¹ Tamże, s. 85, 86 (1449 r.), 88, 92, 93 (1450 r.), 96, 97 (1451 r.), 106 (1452 r.), 110, 117 (1453 r.) 468 (1480 r.), 478 (1481 r.).

⁵² Tamże, k. 98 (1451), 414 (1499 r.), 408 (1500 r.), 418 (1501 r.).

⁵³ Tamże, s. 101–109 (1452 r.), 427 (1502 r.).

⁵⁴ Zagon (łac. *sulcus* lub *campica*) – podstawowa jednostka miar agrarnych, licząca 1, 93 ara (1/1296 łana frankońskiego), skład (*bicampicum, bicampica, bissulcus*) – dwa zagony, J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983, s. 173; A. Dunin Wąsowicz, *Pomiary gruntu w Koronie w XVI–XVIII wieku. Próba ustalenia wielkości ról chłopskich na ziemiach polskich*, Warszawa 1994, s. 125.

⁵⁵ Szadek 1, *passim*.

losy i kariery wielu pojedynczych osób, niektórych rodzin, poznać mieszkańców poszczególnych ulic, odtworzyć wiele aspektów życia miasta i sąsiednich wsi, sporządzić kartotekę mieszczan szadkowskich, pokusić się o odtworzenie średniowiecznego planu miasta, podjąć próbę badań socjotopograficznych itp. Dzięki zapiskom szadkowskich pisarzy możemy poznać nie tylko jego codzienny, nieco monotony rytm życia, ale także te dramatyczne momenty: pożary czy epidemie chorób zakaźnych, podczas których następował w księżde miejskiej gwałtowny wzrost liczby testamentów i zapisów pobożnych. W okresach następujących po wygaśnięciu epidemii wśród zapisek sądowych dominowały natomiast sprawy, dotyczące spadków, rozliczeń między dziedziczącymi majątek zmarłych itp.⁵⁶ Lista tematów badawczych, które można opracować na podstawie przedstawionego wyżej źródła, jest bardzo długa, a trzeba przy tym pamiętać, że przyszły badacz Szadku i jego akt miejskich będzie dysponować ponadto tamtejszymi księgami ziemskimi, stanowiącymi także cenny materiał do badań nad dziejami miasta i jego mieszkańców.

Bibliografia

Archiwum Główne Akt Dawnych, Akta miejskie szadkowskie, sygn. Szadek 1.

Groicki B., *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, Warszawa 1953.

Indeks studentów Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1400–1500, oprac. J. Zathej i J. Reychan, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.

Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku, wyd. A. Gašiorowski przy współpracy T. Jurka, I. Skierskiej i W. Swobody, Kraków 2000.

Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564–1565, cz. II, wyd. A. Tomczak, Bydgoszcz 1963.

⁵⁶ Szczególne nagromadzenie zapisów pobożnych miało miejsce np. w drugiej połowie 1483 r. Koniec tego roku i początek następnego przyniósł z kolei liczne sprawy spadkowe i związane z tym ugody majątkowe, tamże, s. 493 i n.

Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1628–1632, cz. II, wyd. Z. Guldon, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.

Łaski J., *Liber beneficiorum Archidiecezyi Gnieźnieńskiej*, t. 1, Gniezno 1880.

Maisel W., *Prawo magdeburskie miasta Pleszewa*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1963, t. 8, z. 1.

Bartoszewicz A., *Czas w małych miastach. Studium z dziejów kultury umysłowej późnośredniowiecznej Polski*, Warszawa 2003.

Bartoszewicz A., *Kobieta w małym mieście późnego średniowiecza (w świetle ksiąg miejskich Sieradza, Szadka, Warty i Łodzi)*, „Rocznik Łódzki” 1996, t. 43.

Bartoszewicz A., *Warta. Społeczeństwo miasta w II połowie XV i na początku XVI wieku*, Warszawa 1997.

Bogucka M., Samsonowicz H., *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.

Dunin-Wąsowicz A., *Pomiary gruntu w Koronie w XVI–XVIII wieku. Próba ustalenia wielkości ról chłopskich na ziemiach polskich*, Warszawa 1994.

Jurek T., *Mikrokosmos prowincjonalny. Nad najstarszą księgą miejską Ponieca z przełomu XV i XVI wieku*, [w:] *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 2000.

Marszał T., *Szadek. Monografia miasta*, Szadek 1995.

Myśliwski G., *Człowiek średniowiecza wobec czasu i przestrzeni (Mazowsze od XII do poł. XVI w.)*, Warszawa 1999.

Rosin R., *Miasta do 1572 r.*, [w:] *Szkice z dziejów Sieradzkiego*, pod red. J. Śmiałowskiego, Łódź 1977.

Rosin R., *Sukiennictwo w Łęczyckiem, Sieradzkim i Wieluńskiem od XIII w. do lat siedemdziesiątych XVI w.*, „Rocznik Łódzki” 1958, t. 1.

Samsonowicz H., *Horyzonty przestrzenne małego miasta. Kontakty Brześcia Kujawskiego w XV w.*, [w:] *Cracovia – Polonia – Europa*, Kraków 1995.

Samsonowicz H., *Średniowieczne księgi sądowe małych miast w Polsce*, [w:] *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów*, Poznań 1997.

Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983.

Szymczakowa A., *Kilka uwag o wójtostwie i wójtach w Szadku w średniowieczu*, „Biuletyn Szadkowski” 2005, t. 5.

Szymczakowa A., *Szlachta sieradzka w XV w. Magnifici et generosi*, Łódź 1998.

Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy., pod red. A. Gąsiorowskiego, t. II, z. 1: *Urzędnicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bieniak i A. Szymczakowa, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985.

Wiesiołowski J., *Szlachta w mieście. Przemieszczanie się i migracje szlachty między miastem a wsią w Polsce XV wieku*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1980, t. 14.

Wiśniowski E., *Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne” 1969, t. 17. z.2.

Zaremska H., *Bractwa w średniowiecznym Krakowie. Studium form społecznych życia religijnego*, Wrocław 1977.